

Fecr Yayınları: 704

MUSHAF OLARAK KUR'ÂN

–Kur'ân'ın Erken Dönemde Kopyalanması, Noktalaması ve
Kur'ân Kopyalarının Sahipleri Üzerine Bireysel Çalışmalar–

Omar HAMDAN

Çeviren

Funda ERYURT

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2023

SBN: 978-625-6436-55-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

Omar HAMDAN

MUSHAF OLARAK KUR'ÂN

–Kur'ân'ın Erken Dönemde Kopyalanması, Noktalaması ve
Kur'ân Kopyalarının Sahipleri Üzerine Bireysel Çalışmalar–

Çeviren
Funda ERYURT

Ankara 2023

Omar HAMDAN

İslam İlahiyatı Profesörü. Kudüs ve Tübingen’de Arap Dili, İslami İlimler ve karşılaştırmalı Din bilimleri okudu. Doktorasını Tübingen’de Prof. Josef van Ess danışmanlığında 1995 yılında tamamladı. 2011 yılından bu yana Tübingen Üniversitesi İslam İlahiyat Merkezi’nde Kur’ân ilimleri kürsüsünü yürütmektedir. Yoğunlaştığı araştırma alanları başlıca: Tefsir, Kur’ân imlâsı, Kırâat ilmi, Esbab-ı Nuzül ilmi, Nâsîh ve Mensûh ilmi, Kur’ân filolojisi, icâz ilmidir. Hamdan Arapça, Almanca, İngilizce, İbranice (Modern ve Klasik) ve Klasik Farsça, bilmektedir.

Funda ERYURT

Almanya’da doğdu (1991), lisans eğitimini Tübingen Üniversitesi İlahiyat Merkezinde tamamladı (2016). Frankfurt Üniversitesi’nde yüksek lisans çalışmasını „Die Funktionen von ‚inna wa-aḥawātuhā‘ und den ‚ḥurūf al-maṣḍariyya‘ in der arabischen Grammatiktradition“ tamamladı (2020). Ekim 2021 tarihinden beri Tübingen İlahiyat Merkezinde doktora çalışmasının yanı sıra araştırma görevliliği yapmaktadır. Kur’an İlimleri Kürsüsü’nde çalışmalarını sürdüren Eryurt, Kıraat, Arap grameri, Kur’ân yazmaları ve İslam sanatı dallarında araştırmalarını yapmakta ve ders vermektedir.

Bu cildi,
Sevgili ođlum
Zaynalabidin HAMDAN
ve
Sevgili eři
Aziza HAMDAN'a
ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
--------------	---

1. BÖLÜM

HALİFELİĞİN MUSHAF'INDAN ÜMMETİN MUSHAF'INA: ÇAĞDAŞ ORYANTALİST TEZLERE VE KUR'ÂN'IN TARİHİ VARLIĞINI İNKÂR ETME GİRİŞİMLERİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Ön söz	13
1. 'Ulûmu'l-Kur'ân Çerçevesinde <i>Laḥn</i> Rivayetleri	14
2. Arapça İdeal Yazım Biçimi ve Yazı Teorisi	30
3. Kur'ân Metninin Kökeni Üzerine Oryantalist Teoriler – Birkaç Eleştirel Açıklama	46

2. BÖLÜM

EN MEŞHUR MUSHAF SAHİPLERİNİN BAZILARI

I. Ukbe b. 'Âmir el-Cuhenî	57
II. Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Aşbahî	71
1. Giriş	71
2. Hz. Osman Yönetimindeki Kur'ân Kâtipleri? – Yaşlı Mâlik'in Hayatı ve Eserleri Hakkında	72
3. Mâlik'in Şahsi Kur'ân Nüshası ve Özellikleri	78
4. İkinci Mushaf Projesi Hakkında Ara Söz: Basra ve Kûfe Arasındaki Bazı Tartışmalı Noktalar	89
5. Mâlik'in Mushafı ile Hz. Osman Mushafı Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	91
6. Değerlendirme	100
III. Hâlid b. Ma'dân el-Ḥımsî	102
1. Giriş	102
2. Hâlid b. Ma'dân'ın Kur'ân Nüshası Üzerine İncelemeler	105
3. Kur'ân'ın Bilimsel Bir Disiplini Olarak 'İlmu'l-'Aded'in Önemi Üzerine	110
4. Değerlendirme	114

3. BÖLÜM

‘İLMU’N-NAKT VE TARİHİ GELİŞİMİ

I. Mushaf Projesi’nde Noktalama İşaretlerinin Başlangıç Süreci----	115
II. Mushaf Projesi’nde Noktalama İşaretlerinde Renklerin Kullanımı	126
III. Beşşâr b. Eyyûb en-Nâkıţ -----	133

4. BÖLÜM

**DİDAKTİK ŞİİR VE TEFSİRLERDEKİ KUR’ÂN İMLASI: ERKEN
RESM ARAŞTIRMASININ ANAHTARI OLARAK EŞ-ŞÂTİBÎ’NİN
KAŞİDE RÂ’İYYE**

Ön söz -----	141
1. Hz. Osman Mushafları Üzerine İlk Tanıklıklar -----	144
2. Sonraki Çalışmalar Işığında ‘İlmu’r-Resm-----	158
3. eş-Şâtıbî ve Didaktik Şiirleri -----	161
4. es-Sehâvî’nin <i>el-Vesîle ilâ keşfi’l-‘akîle’si</i> -----	164
4.1. es-Sehâvî’nin Kaynakları-----	165
4.2. es-Sehâvî’nin Müttekaddim Âlimlerin İfade ve Rivayetlerine Dair İnceleme ve Düzeltmeleri-----	174
4.3. es-Sehâvî’nin Kadim Nüshalara Dair Düşünceleri-----	180
5. el-Lebîb’in <i>ed-Durratu’s-şakîle fî şerhi ebyâti’l-‘akîle’si</i> -----	182
5.1. el-Lebîb’in Kaynakları -----	182
6. Sonuç-----	192
KISALTMALAR -----	195
KUR’ÂN AYETLER DİZİNİ -----	197
KAYNAKÇA -----	201

ÖN SÖZ

Bu cilt, Osman Mushafı özellikle de Hz. Osman'ın imla ve Arapça İdeal Yazım kavramını, çok ayrıntılı bir şekilde ele almakta, bununla beraber yüce Kur'ân'ın imla veya içerik açısından kusurlu olduğu iddialarını reddetmektedir.

Bu cildin ilk bölümü, Alman oryantalist Bergsträßer ve Pretzl'in Kur'ân metninin imla ve düzenlemesinde tutarsızlıklar olduğuna dair iddialarını çürütmeye çalışır. Bu iddiaların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için üçüncü Halife Osman b. 'Affân'ın (ö. 35/656) uzman komisyon tarafından kendisine sunulan Kur'ân'ın ilk nüshasını değerlendirdiği rivayetlere atıfta bulunmaktadır. Bu rivayetlerden çıkarılabilecek sonuçlar, İlk Mushaf Projesi'nin doğruluğundan ve kalitesinden şüphe duyanların argümanlarını geçersiz kılmaktadır. Ayrıca, ilk bölümde, Kur'ân metninin oluşumuna ilişkin oryantalist teoriler ele alınmaktadır. Bu çalışmada, bazı önemli İslam bilimcileri ve onların tezleri sunulmakta ve çürütülmektedir.

İkinci bölümde, son araştırmalarda, kendi Kur'ân nüshaları henüz dikkate alınmamış bazı tanınmış sahâbe ve tâbiûn ele alınmaktadır. Okuyucu, erken dönemin üç Mushaf sahibi hakkında ilginç bilgiler edinir. Bunlardan ilki, Kur'ân'ın özel bir nüshasını elle yazan sahâbî, Ukbe b. 'Âmir el-Cuhenî'dir (ö. 58/678). Bu nüsha, Osman Mushafı öncesine aittir. Ukbe, daha sonra Mısır'da ikamet ettiğinden, Mushaf'ı orada öldükten sonra uzun bir süre korunmuş olup kaynaklara göre Mushaf, Mısırlı hadis âlimi İbn Kudeyd'in (ö. 312/925) elindeydi. Mısırlı tarihçi İbn Yunus (ö. 347/958) onu gözden geçirdi ve belirli

incelemelerde bulundu. İkinci kişi, sahâbe'nin çok sayıda hadis ve rivayetini nakleden Yaşlı Mâlik olarak da adlandırılan tâbîî Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Aşbahî'dir (ö. 74/693). Yaşlı Mâlik, Halife Osman önderliğindeki İlk Mushaf Projesi'nin ortağı ve yazarı olduğu gibi, ayrıca kendi yazdığı bir Kur'an nüshasına sahipti. Torunu Mâlik b. Enes (ö. 179/795), bu Kur'an Mushaf'ını miras aldı, talebelerine gösterdi ve tarihî bir belge olarak kullandı. 2./7. yüzyılın ortalarında, Kur'an metninin tertibi ve Kur'an Mushaf'ının fiziksel biçimi ile ilgili sorulara yoğun bir kamu ilgisi vardı. Küçük Mâlik'in dedesinin, yani Medine'de zamanının en yüksek otoritesinin nüshası bu sorulara doğru yanıtlar verdi. Üçüncüsü, Humuslu tâbîî Hâlid b. Ma'dân'dır (ö. 103/721). Onun, Kur'an nüshasının, Halife Osman'ın Humus halkı için İlk Mushaf Projesi kapsamında gönderdiği Humus Kur'an nüshasının bir kopyası olduğu varsayılmaktadır. Humus'a ait olan Kur'an ayetlerini sayma geleneği, Hâlid'e veya onun nüshasına dayandığından dolayı ikinci bölüm, erken İslami dönemde gelişen ve yerel çevrelerde kurulan Yedi Ayet Sayısı ve bunların Kur'an metniyle ilişkisine de ışık tutmaktadır.

Üçüncü bölümde, Mushaf Projesi'nde noktalama işaretlerinin başlangıcı ele alınıp Mushaf'ı en iyi noktalayanlardan bazıları tanıtılmaktadır. Noktalama işaretlerinin eklenmesinin asıl nedeni, kelime sonlarındaki sesli harflerin telaffuzunda yapılan hataların gitgide artmasıydı. Bu, ciddi bir problemdi, çünkü yanlış telaffuz, ifade edilmek istenen anlamı değiştirebilir. Böylece hareke işaretleri, noktalarla ayırt edildi. Ayrıca üçüncü bölüm, Mushaf'ın noktalanmasında renklerin, yani kırmızı, sarı ve yeşilin kullanımı ile yoğun bir şekilde ilgilenmektedir. Halife Osman'ın önderliğindeki ilk Mushaf, henüz noktalanmamış ve siyah mürekkeple yazılmıştı.

Dördüncü ve son bölüm, didaktik şiir ve tefsirlerde Kur'an'ın yazılışına ayrılmıştır. Kur'an'ın imlası, daha doğrusu *‘ilmul-resmi'l-muşhaf ve hicâ'ih* ("Kur'an metninin imla bilimi"),

Kur'ân'da ünsüz metnin oluşumunu inceleyen bilimi ifade eder. Bunun temelini, ikinci nesil Müslümanlar attı. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren sayısız eser yazılmış ancak bu önemli eserlerin çoğu ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Hz. Osman (ö. 35/656) Halifeliği döneminden kalma resmi Kur'ân nüshaları artık korunmasa da erken dönem *resm* âlimlerinden birkaç rivayet mevcuttur. Bu rivayetler, bu Kur'ân müsveddelerinin neye benzediği hakkında bilgi vermektedir. Son bölümde ise tanınmış şahsiyetler ve onların Kur'ân'ın ünsüz metni hakkındaki incelemeleri sunulmaktadır. *İlmu'l-resm* bilimiyle derin meşguliyetin aynı zamanda sanatsal nitelikte olması, eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) didaktik şiirlerinden (*Akilet etrâbi'l-kaşâ'id fi esna'l-makâsid*) kasidesiyle, o dönemdeki araştırmanın düzeyine yeni bir ivme kazandırmasına örnek olarak gösterilir.

Bu ciltte, 'Asım b. Ebi'n-Necûd el-Kûfî (ö. 127/745) kiraatinin Hafs b. Süleymân el-Kûfî (ö. 180/796) rivayetine dayanan Kur'ân'ın resmî baskısını (Kahire 1342/1924) kullanıyorum. Bu yüzden Kur'ân'daki Kûfî ayet sayımı takip edilmiştir. Arapça kelimelerin transkripsiyonu için Deutsch Morgenländische Gesellschaft (DMG) kurallarına uyulmuştur.¹ Ölüm yıllarını genellikle hicrî ve milâdî takvime göre parantez içinde verdim; öte yandan ise doğum yılları, sadece nadir durumlarda ihtiyaç olduğunda eklenmiştir.

Böyle bir derleme, aşağıda zikredeceğim insanların özel yardımı olmadan oluşturulamazdı: Öncelikle her zaman vazgeçilmez bir ortağım olan ve bana hem özel hem de bilimsel anlamda destek olan sevgili eşim Taghrid Hamdan'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca Kur'ân Çalışmaları Kürsüsündeki araştırma asistanım Ashraf Attia ve doktora öğrencim Patrick Brooks'a, kitaptaki tüm bölümleri Arapçadan çevirdikleri için yürekten

¹ [Türkçe çeviride *TDV İslam Ansiklopedisi*'nin öngördüğü transkripsiyon esas alınmıştır. Krş. İsmail Durmuş: "Transkripsiyon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM (2012), c. 41, s. 306-308, s. 308. Çevirenin notu.]

teşekkürü borç bilirim. Bir de imla düzeltmeleri için Elisabeth Hasenberg'e ve ekte bulunan Kur'ân indeksini oluşturduğu için Merve Atak'a da teşekkür ederim. Son olarak *Von der Dschahiliyya zum Islam* (2017) ve *Der Koran als Kanon*'dan (2020) sonra Kur'ân çalışmaları alanında üçüncü bir yayını mümkün kılan EB-Yayınevinden Rainer Kuhl'a, mükemmel iş birliği için müteşekkirim. Rahman ve Rahim olan sizi bereketlendirsın!

Tübingen, 15.06.2021

Omar HAMDAN